

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi

Journal of Turkish Language and Literature

Araştırma Makalesi | Research Article

📄 Açık Erişim | Open Access

Kültürel Antropoloji Bağlamında Aleksander Mardkowicz'in "Hacı Baba" Uzun Şiirinin Çözümlemesi

Analysis of Aleksander Mardkowicz's Poem "Hajji Baba" in the Context of Cultural Anthropology

Elmira Memmedova-Kekeç ¹

¹ Bakü Avrasya Üniversitesi, Azerbaycan ve Dünya Edebiyatı Bölümü; Hazar Üniversitesi, Diller ve Edebiyatlar Bölümü, Bakü, Azerbaycan

Öz

Globalleşme millî kültürleri etkilemiş, giderek ulusal renk ve ahenklerden uzaklaşmasına neden olmuştur. Karay Türkleri ise bu tehlikeyi 19. yüzyıldan itibaren hissetmeye başlamış, aynı dini inançta oldukları İsrailoğullarından (Yahudiler) farklı bir millî kimliğe sahip olduklarını kanıtlamaya çalışmışlardır. Bu çalışmayı yürütenlerin başında ise Aleksander Mardkowicz'in "Hacı Baba" uzun şiirinin kahramanı Avraham Firkowicz gelmiştir. O, Karay tarihinde ilk antropolog, arkeolog olarak yer almış, çok geç yaşlarında eğitim almasına rağmen İbraniceyi mezar taşlarını araştırarak, Mısır'dan Yerusolim'e kadar elyazmalarını derleyecek ve koleksiyon oluşturacak derecede iyi öğrenmiştir. 1839 yılında Çarlık yönetiminin Karay kimliğiyle ilgili sorularına yanıt aramak için kültürel antropolojik çalışmalarını başlatan ve ömrünün sonuna kadar devam ettiren Firkowicz edindiği sonuçları "Masa u-Mriva", "Avne Zikkaron" gibi önemli kitaplarında yayımlamıştır. Onun bilimsel çalışmaları ölümünden sonra büyük tartışmalara yol açmış, Yahudi bilginlerince eleştirilmiştir. Fakat zamanla büyük Karay bilgininin millî kimlikle ilgili tespitleri doğrulanmıştır. "Karay Avazı" dergisinin kurucusu Aleksander Mardkowicz yedi bölümden oluşan "Hacı Baba" adlı uzun şiirinde Avraham Firkowicz'in yaşam öyküsünden bahsetmiş, onu Karayların en ünlü kişilerinden biri olarak övmüştür. Uzun şiirde Karay kimliği sorunu bir daha dile getirilmiş ve özellikle de Rabbanlarla Karayların kıyaslaması yapılmış, aynı zamanda Karay ve Türk kelimeleri aynı "antropolojik küme"de yer almıştır.

Abstract

Today, globalization affects national cultures causing them to gradually move away from national color and harmony. Karaim Turks have begun to feel this danger since the 19th century and tried to prove that they had a different national identity from the Jews, with whom they had the same religious belief. The main person who struggled for this was Avraham Firkowicz, the hero of Aleksander Mardkowicz's poem "Hajji Baba". He is the first anthropologist and archaeologist in Karaim history and although educated at a very late age, he learned Hebrew well enough to research tombstones, compile manuscripts from Egypt to Jerusalem, and build a collection. Firkowicz, who started his cultural anthropological studies in 1839 to seek answers to the Tsar administration's questions about Karaim identity and continued it until the end of his life, published his findings in essential books such as "Masa u-Mriva" and "Avne Zikkaron". His scientific works caused great controversy after his death and were criticized by Jewish scholars. However, over time, the findings of the great Karaim scholar regarding national identity were confirmed. Aleksander Mardkowicz, the founder of the "Karaj Awazy" ("Karaite Voice") magazine, described the life story of Avraham Firkowicz in his seven-chapter poem "Hajji Baba" and praised him as one of the most famous members of the Karaites. In the long poem, the problem of Karaim identity is expressed once again, especially comparing Jews and Karaites, moreover, the Karaim and Turkish words were included in the same "anthropological group".

Anahtar Kelimeler

Kültürel Antropoloji · Aleksander Mardkowicz · Hacı Baba · Avraham Firkowicz · Karay

Keywords

Cultural Anthropology · Aleksander Mardkowicz · Hajji Baba · Avraham Firkowicz · Karaim

Atıf | Citation: Memmedova-Kekeç, Elmira. "Analysis of Aleksander Mardkowicz's Poem "Hajji Baba" in the Context of Cultural Anthropology". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature*. no. 3 (2025):644-660 <https://doi.org/10.26650/TUDED2025-1631193>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Memmedova-Kekeç, E.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: Elmira Memmedova-Kekeç mamedovaelmira4@gmail.com

Extended Abstract

The historical trajectory of Karaite Turkish poetry reveals distinctive developmental tendencies. While religious literature marks the initial phase of Karaite Turkish literary, the emergence of national literature is predominantly traced to the 20th century. The proliferation of periodical publications significantly catalyzed the formation of written literary traditions. Among Karaite Turkish journalists and poets, Aleksander Mardkowicz stands out as a pivotal figure. His creative trajectory is intrinsically linked to the "Karaj Awazy" ("Karaite Voice") journal, published between 1931-1938. This periodical not only featured Mardkowicz's work but also hosted literary contributions from notable contemporaries such as Ananjasz Zajaczkowski (1903-1970), Eljahu Kazas (1833-1912), Josef Lobanos (1878-1947), Sergiusz Rudkowski (1873-1944), Szymon Firkowicz (1897-1982), Szymon Kobecki (1865-1933), Szelumiel Lopatta (1904-1923), and Zachariasz Abrahamowicz (1878-1903). The journal's primary objectives encompassed sustaining literary production in native language, preserving their native language, and maintaining national and cultural values. Mardkowicz paid attention to cultural anthropological issues in his work and attempted to prove that Karaite Turks were a distinct community from Jews. In this context, he wrote the poem "Hajji Baba" and described the life path of Avraham Firkowicz (1786-1874), bringing his anthropological activities to readers' attention. Avraham Firkowicz is remembered as a religious figure in Karaite Turkish history, and is also known for his research as an anthropologist and archaeologist. His initial research commenced with archaeological investigations of Karaite familial sepulchral monuments in the Josaphat Valley. From his youth, driven by an intellectual quest to definitively establish Karaite ethnic origins, he conducted extensive research across Israel, Egypt, Crimea, and the Caucasus, amassing an unprecedented collection of thousands of manuscript texts. Through rigorous archaeological excavations, Firkowicz substantiated the pre-Christian Crimean presence of Karaites. His scholarly publications, including "Masa u-Mriva" and "Avne Zikkaron," presented compelling anthropological evidence affirming the Turkic origins of the Karaite community. For this, he was later criticized by Jewish scholars after his death and even accused of falsifying manuscript texts. Aleksander Mardkowicz's protagonist Avraham Firkowicz in "Hajji Baba" was criticized by scholars like Abraham Harkavy, Kunik, and Shtrak.

The poem depicts the life journey from childhood to death and was published by Alexander Mardkowicz in the 11th issue of "Karaj Awazy" journal in 1938. Although the seven-part poem was dedicated to Avraham, son of the great Karaite Turkish scholar Szemoel Firkowicz (1785-1874), the main focus of the work addresses the issue of Karaite Turks' national identity. More specifically, the protagonist chosen by the poet - Avraham Firkowicz - began his research in 1839 by addressing the following questions from the Tsarist government regarding Karaite identity: From which people did the Karaites originate and where did they come from? When and why did they arrive? What are their spheres of interest and behavioral patterns? Have there been and are there currently any prominent figures among them in state and public spheres? Do they possess historical writings that could prove the antiquity of their religious beliefs' origins and do they preserve their traditions? For what reason and since when did they separate from the Rabbinate and what are their differences from the Rabbinate? The fifth section of the poem discusses his endeavors to find answers to these questions, documenting verses about his journeys to holy lands, the dilemmas he encountered during his research, and his thoughts regarding Jewish and Karaite national identities. In this context, one of the notable issues in the poem was the comparison between Rabbinate and Karaites, and the problem of Karaites constituting ethnic minorities in three different regions was addressed. Particularly when discussing Crimea, one of the ancient settlements of Karaites, Avraham Firkowicz connected his ideas about Karaites being Turkic through an incident he experienced in this region. The poem describes his meeting with an elderly Turk who emphasized that he knew the Crimean Karaites, that they were very good people who earned respect, and that Karaites and Turks were brothers. As it is known, cultural anthropology, an important branch of anthropology, is a scientific field aimed at revealing a people's civil existence from past to present, determining their unique qualities and their place among world peoples. The poem summarizes A. Firkowicz's life in this direction. Thus, through this work, Alexander Mardkowicz articulated the cultural anthropological problems of Karaite Turks who lived as an ethnic group in Poland, Lithuania, and Crimea in the 20th century.

Giriş

Antropoloji üzerine birçok kitaplar, makaleler yazılmış ve tezler ileri sürülmüştür. Bu tezlere genel olarak baktığımızda antropoloji bir disiplin olarak daha çok insanların davranışları üzerine bir alan olarak değerlendirilmiş ve bu bağlamda insanı öğrenen anatomi, sosyoloji, filoloji, tarih, psikoloji gibi bilim dallarıyla olan ilişkisinden de bahsedilmiştir. Tayfun Atay ise antropolojiyi değişik toplum ve kültürleri tanımayı ve tanıtmayı amaçlayan bir disiplin olarak değerlendirmiştir.¹ Antropoloji, insanı çeşitli açılardan ele alan hem maddi hem de manevi yönlerini araştıran bir disiplin olarak bilim tarihinde yer almış, çok geniş bir araştırma alanına sahip olduğu için kendiliğinde fiziki antropoloji ve kültürel antropoloji olarak iki alt disipline ayrılmıştır. Mehmet Şahin'e göre kültürel antropoloji içinde ise dört ana dal belirlenmiştir, bunlar; arkeoloji, teknoloji, etnoloji ve sosyolojidir.² Toplumlari diyakronik olarak öğrenmenin en dikkate değer şekli arkeolojik kazıların yapılması, kültür katmanlarının gün ışığına çıkarılması, edinilen bulgulara dayanılarak tarih ve kültürleri araştırmak olmuştur. Benzer kültürlerde farklılıkları belirtebilmek için ise linguistik antropolojiye ihtiyaç duyulmuştur. Dillerin yapısal özellikleri de milletlerin dünyada kimliğini tanımlayabilmek için önemli olgular olarak kabul edilmiştir.

...Levi-Strauss, kültürel yapıyı çözümlemek için insan zihninin derinliklerine inmenin gerekliliğine vurgu yapmış, özellikle bu çözümlemeyi zihnin bilinç dışı faaliyetlerine, dilin yapısındaki zıtlıklara ve buradan ortaya çıkan sözcüklerin dizgesine dayandırmıştır. Bu analize göre, aklın bilinç dışı yapısı bir temaya, bir içeriğe karşı gelmekte ve bu durum topluluğun sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerine uygulanabilmektedir. Bunun için de her grubun ya da topluluğun kendine ait bilinç dışı kavramlarını bulmak ve bunları açıklamak gerekir.³

Bu bağlamda artık dilleri yok olmak tehlikesi içerisinde olan Karay Türklerinin kültürlerinin ve dillerinin araştırılması 19. yüzyıldan itibaren güncel meselelerden biri olmuştur. Bildiğimiz üzere antropolojide yazısı olan ve olmayan uluslar farklı araştırma yöntemlerine tabi tutulmaktadır ve Karaylar yazılı kültüre sahip uluslardan oldukları için ilk antropolojik araştırmalar da yazı metinlerinin derlenmesi ve arkeolojik kazıların yapılmasıyla başlamıştır. Karaylar arasında bu işi yapan ilk kişi Aleksander Mardkovicz'in "Hacı Baba" uzun şiirinin kahramanı Awraham Firkowicz olmuştur. O, 1872'de Kırım buluntularının açıklamasını içeren "Avne Zikkaron" (İbranice אנבי זכרון – "Anıt Taşları") adlı bir kitap yayımlamış ve bu eser oryantalistlerin ilgisini çekmiştir. Firkowicz, bu kitabında "muhtelif yerlerde bulunan Karaim cemaatine ait mezar taşlarının bir dökümünü yapmıştır".⁴ Firkowicz'in koleksiyonları, Kırım Karaylarının anıtları hakkında bilgiler de dahil olmak üzere, Batı Asya ve Mısır Yahudilerinin tarihi ve edebiyatı üzerine birçok değerli bilgiler içermesi özelliğiyle de dikkat çekmiştir. Natalya Budnik onun birinci koleksiyonunun dökümü yapıldığı için üzerine detaylı bilgiler vermiştir.⁵

Awraham Firkowicz'in araştırmaları resmi dini Hristiyanlık olan Çarlık Rusyası döneminde Kırım'da yaşayan Karay, Kırımçak ve Yahudi kimliklerine açıklık getirmek açısından başlatılmıştır.⁶ Lévi-Strauss'a göre "bir toplumun ıkellik sorunu, genellikle, o toplumun yakın ya da uzak komşularıyla oluşturduğu aykırılıklarla ortaya konur. Bu toplum ile bunun en kolayca kıyaslandığı diğer toplumlar arasındaki kültürel düzeyde

¹Tayfun Atay, "Sosyal Antropolojide Yöntem ve Etik Sorunu: Klasik Etnografiden Diyalojik Etnografiye Doğru", *Moment Dergisi* 4, no. 1 (2017): 190.

²Mehmet Cem Şahin, "Antropoloji ve Din: Tarihsel ve Kuramsal Temeller", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 20, no. 2 (2016): 454.

³Mehmet Şükrü Nar, "Yapısalcılık Kavramına Antropolojik Bir Yaklaşım: Levi-Strauss ve Yapısalcılık", *Antropoloji Dergisi* 27, (2014): 38

⁴Tülay Çulha, "Abraham Ben Shemuel Firkovich (Acı Baba, Biliwli Uxuxan)". *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri 5-8 Nisan 2010*, içinde ed. Prof. Dr. Mehmet Alpargu, Prof. Dr. Yücel Öztürk, Yrd. Doç. Dr. M. Bilal Çelik (Bilecik/Türkiye, 2011), 395-405.

⁵Natalya Budnik, "Rusya Milli Kütüphanesinde (Sankt-Petersburg) ve Rusya İlim Akademisinin Şarkiyat Enstitüsünün Sankt-Petersburg Şubesinde Bulunan Kırım Karayara Ait El Yazmaları Koleksiyonlarının İnceleme Perspektifleri", *Karadeniz - Black sea - Черное море Dergisi* 1, no. 1, (2008): 73-80.

⁶Erdoğan Altınkaynak, "Karay - Kırımçak ilişkileri ve Musevi Dinli İki Türk Halkının Ayrışma Sebepleri", *Karadeniz - Black Sea - Черное море Dergisi*: 1, no. 1, (2008): 40.

bir farklılık görülür".⁷ Antropoloğun amacı dürüst ve tarafsız bir gözlemci olabilmekle birlikte o toplumun çevresindeki yakın ve uzak komşularla kültürel farkları ortaya çıkarmaktır. Firkowicz de derlediği yüzlerce malzemeye bu gözle bakmış, vardığı sonuçları bu bağlamda incelemeye çalışmıştır. Bilindiği üzere kültürel antropolojinin yöntemleri sırasında *katılarak gözlem* başta gelmektedir ve Karay arkeoloğu bizzat sinagog ve mezarlıklarda uzun süreli araştırmalar yaparak notlar almış ve bunların sonucunda eserlerini yayınlamıştır.

Christoph Wulf'a göre "antropologlar için ölüm, bilginin ona farklı yollarla yaklaşabildiği fakat hiçbir zaman aşamadığı sınırdır. Ne var ki, zihnin bu sınır ile meşgul olması ve ondan antropolojik bilgi için içgörü kazanması elzemdir".⁸ Ölümle ilgili ritüeller yazısız, mezarlar ise çoğu zaman yazılı kültürler için birer kanıtlardır ve antropologlar için büyük önem arz etmektedir. Mezar yazıları ve imgeleri⁹ bir toplumun dilbilimsel olarak kimliğinin de kanıtlarıdır ve bu bağlamda Awraham Firkowicz, İosafat Vadisindeki Balta-Tiymez Mezarlığındaki 750 eski ve yeni mezarı incelerken¹⁰ *Akbike, Aytolu, Emçi, Appak, Babay, Sakizçi, Ulu Ata, Kefeli* vd. erkek ve kadın adlarını taşıyan kabirlerin Karay Türklerine özgü olduğunu ispat etmiştir. Christoph Wulf'un, dilin imge ve mecazlarda saklı olduğunu belirtmesinden¹¹ hareketle Firkowicz'in, söz konusu imgesel mecazlar aracılığıyla "Bahçesaray civarında, Çufut-Kale'de, Feodosya'da (Kefe), Eski Kırım'da (Solhat), Mangup-Kale'de"¹² mezarlıklarda yaptığı kazılar sonucunda Karayların Hazarlarla ilişkisini ve Yahudi değil, Türk olduklarını ispatlamaya çalıştığını söylemek mümkündür.

Bilindiği üzere Karay Türkleri, Türk dünyasının sayıca en küçük toplumlarından biridir. Yüzyıllar önce Kırım'da yaşayan ve 13-14. yüzyıllardan itibaren Litvanya ve Polonya'ya göçürülen Karaylar, dinî inançlarına göre diğer Türk toplumlarından farklı olup, Yahudilerle aynı peygambere inanmaktalar. Hazarlar döneminde Museviliği kabul etmiş Karaylar, araştırmacılarca Hazar devletinin bakiyeleri olarak kabul edilirler. Karay Türklerinin sadece kendi topluluklarından insanlarla evlenmesi, tarihî göçleri, yaşadıkları bölgelerde birçok korkunç savaşların yaşanması gibi etkenler onların sayısını daha da azaltmıştır. Böylece tarih boyu gelişen olaylar onların bugün çok küçük bir topluluğa dönüşme nedenlerinden olmuştur.

Nüfusun azlığı elbette dil asimilasyonuna da yol açmış ve Karay Türkçesi tehlike altındaki diller listesine girmiştir. Karay bilginlerini bu konu çok rahatsız etmiş ve onlar sürekli olarak makale, şiir ve düzyazılarında bu konuya değinmişlerdir. Örneğin Aleksander Mardkowicz, defalarca bu tehlikeden bahsetmiş, bazen ironik bazen kederli notlarla Karay toplumunun dikkatini sorunun çözümüne çekmek istemiştir. O, "Karay Avazı" dergisinin 1. sayısında "Neşeli Gözle" başlıklı makalesinde bu konuya değinmiş ve Karayların kendilerinin ve yabancıların düşündüğü gibi, onların yeryüzündeki en küçük topluluk olduğu gerçeği konusunu işlemiştir.¹³

Karay aydınları bir yandan da ulusal kimliğin ve dilin yaşatılmasında basının önemini kavrayarak bu yönde de hareket etmeye çalışmışlardır. 20. yüzyılın ilk yarısı Karay Türkleri için millî aydınlanma dönemi olmuştur. Elbette Karay Türk kimliği arayışlarının başlatıcısı olan ve ömürlerini bu yola adan aydınlar, gergin ve önemli faaliyetleri sonucunda Karay Türkçesinin yaşatılmasına çaba ve millî edebiyatın oluşmasında özel hizmetler göstermişlerdir.

19. yüzyıldan itibaren Yahudi olmadıklarını, onlarla sadece dinî bağlarının olduğunu kanıtlamaya çalışan Karay Türkleri, dil materyallerini kullanarak Karay Türkçesinin Türk dilleri ailesine ait olduğunu ispat etmenin yanı sıra arkeolojik ve etnografik araştırmalar yapmaya başlamışlardır. Saran'a göre kültürel antropolojinin

⁷Claude Lévi-Strauss, *Yapısal Antropoloji*, çev. Adnan Kahiloğulları (İmge Kitabevi Yayınları, 2012), 163.

⁸Christoph Wulf, *Tarihsel Kültürel Antropoloji*, çev. Özgür Dünya Sarısoy. 2. Baskı. (Dipnot Yayınları, 2015), 346.

⁹Aleksander Mardkowicz, uzun şiirde mezar ve ağaç metaforuyla bu konuya değinmiştir: *Sayırsız mezarlar, sayısız taşlar/Kapattılar o yüce vadiyi./Eski ağaçlar bekçi gibi/Gece-gündüz mezarı korurlar.* Erdoğan Altınkaynak'ın Balta Tiymez mezarlığında her ailenin bir ağacı olması ve bununla ilgili ritüellerin yapılmasıyla ilgili araştırmaları bu dizelerin anlamının kültürel antropoloji bağlamında yorumlanmasına olanak sağlamaktadır.

¹⁰"Araştırma: "İosafat Vadisi (Meryem Dere) ve Karay Mezarlığı (Balta Tiymez)", Erdoğan Altınkaynak, erişim 30 Ağustos 2024. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/13854,54pdf.pdf?0&_tag1=296C91138EC8C0EDB2DAAC632330A8C118DA96A2&crefer=5BFC85670F790AB6EEDF492378E225417DCA936FC41A8835FAF90BA7B8EA2DF

¹¹Wulf, *Tarihsel Kültürel Antropoloji*, 305

¹²Erdoğan Altınkaynak, "İosafat Vadisi (Meryem Dere) ve Karay Mezarlığı (Balta Tiymez)"

¹³Al-Mar, "Satyr K'ezbe", *Karay Awazy*, no. 1, (1931):18.

bir alt bölümü sosyal antropolojidir ve onun amacı toplumsal olguyu incelemektir. Toplumsal olgu kavramı ise sosyal örgütlenme; evlilik adetleri ve örfleri, ekonomik ve siyasal örgüt, yasalar, örfler, adetler ve ahlaki amaçlar, folklor, inançlar sistemi, din, dil ve dille düşüncenin ilişkileri vs.¹⁴ gibi kültürel sosyal kavramları kapsamaktadır. Genel olarak 19. ve 20. yüzyıllarda Karay aydınları toplumsal olgularla ilgili boşlukları da doldurmaya çalışmış ve Karay Türkçesini yaşatmanın bir yolunun da edebiyattan geçtiğini belirtmişlerdir. Bu aydınlardan biri Aleksander Mardkowicz olmuştur. O, "Karay Avazı" dergisini 1931-1938 yılları arasında yayınlamış, ölmek üzere olan Karay Türkçesini yaşatmaya çalışmıştır. Dili yaşatmanın en iyi yolunun edebî eserler olmasını dikkate alarak kendisi de şiirler yazmıştır. Şiirleri genel olarak millî kimlik konularına adanmıştır. "Hacı Baba" uzun şiirinde ise Karay bilgini Awraham Firkowicz'i arkeolog ve Karay Türk kimliğinin en ünlü kişilerinden biri olarak tanıtmıştır.

1. İlk Karay Türk Antropoloğu – Awraham Firkowicz'in Yaşam Öyküsü

Firkowicz 27 Eylül 1787 tarihinde Lutsk'ta bir çiftçi ailesinde doğmuş ve 1874 yılında Kırım'da, Çufut-Kale'de vefat etmiştir. Babası tarımla uğraşmış o da baba mesleğini devam ettirmiştir. Lutsk hazzanı (dinî görevli) M. I. Sultansky'nin yanında eğitim almış, fakat Karay bilgininin eğitime başlama yaşı çok geç olmuştur. Vihnovich, Awraham Firkowicz üzerine yazdığı "Karay Awraham Firkowicz. Yahudi Elyazmaları. Tarih. Geziler" kitabında Karay topluluğunda eğitim anlayışını ve Awraham'ın eğitimden uzak tutulmasını şöyle değerlendirmiştir:

Küçük topluluklar halinde yaşayan Karaylar elbette çocuklarına iyi (geleneksel anlamda bile) bir eğitim veremiyorlardı. Ayrıca çocukluktan beri güçlü ve uzun boylu olan Awraham, yorulmak bilmeden işlerinde babasına yardım etmek zorundaydı. O, haham akranlarının aksine, beş yaşından itibaren bir okulda katı bir öğretmen rehberliği altında Yahudi bilgeliği konusuna çalışmaktan uzak kalmıştı.¹⁵

Çocukluk yıllarını diğer Karaylar gibi bu şekilde geçiren Awraham, gençlik yıllarında evlilik kararı almış ve yine Vihnovich'in verdiği bilgilere göre 20 yaşına geldiğinde evlenmiştir. Hana adlı kızla evliliğinden dört erkek (İshak, Yusuf-Solomon, Yakup, Zarakh (Şafak)) ve bir kızı – Milka doğmuştur. Evliliği süresinde de değirmenci olarak çalışmış ve bu işle geçimini sağlamıştır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Awraham'ın eğitim yaşı çok geç döneme tesadüf etmiştir. Lutsk'taki Karay okulunda eğitime başlamış ve bir bilim insanı olarak fikirlerinin oluşmasına temel oluşturan İbrani dili ve edebiyatıyla ilgili iki yıllık geleneksel bir eğitim almıştır.

1818'de öğretmen olarak çalışmış, ardından Lutsk'ta hazzan görevini ifa etmiştir. 1822'de hocasını takip ederek Kırım'a, Gözleve'ye taşınmış ve burada Karay cemaatinin daveti üzerine başöğretmen ve hazzan olarak görev yapmıştır.

1820'lerde Gözleve'de bir yayınevi kurmuş ve Karay klasiklerinin eserlerini yayımlamaya başlamıştır. Karay Türklerinin yayın hayatında bu adım çok önem taşımıştır. Eski Karay yazarlarının eserleriyle birlikte takvimler ve en önemlisi Karay lehçesindeki kitaplar basılmaya başlanmıştır. 1841-1842'de ise Eski Ahit'in tamamı Karay diline çevrilerek bu matbaada yayımlanmıştır.¹⁶

1830 yılından başlayarak bilime adanmış gezileri başlamış ve ilk olarak Kudüs'e gitmiştir. Sefer zamanı Sima Babowicz gibi saygın bir kişinin yanında yer alması geniş bir yazma koleksiyonu toplamayı başarmasının ilk temel nedenlerinden olmuştur. Daha sonra gemiyle yapılan İstanbul gezisinde de Karay topluluğuyla görüşler ve bilgi paylaşımları onun zengin koleksiyonuna değişik belge ve metinlerin girme-siyle sonuçlanmıştır. 1832 yılına kadar ailesiyle birlikte İstanbul'da bulunan Firkowicz, birkaç göreve davet

¹⁴Nephan Saran, *Antropoloji* (İnkılâp Yayınevi, 1993), 143.

¹⁵Vsevolod Lvoviç Vihnoviç, *Karaim Avraam Firkoviç: Yevreyskie Rukopisi. İstoriya. Puteşestviya*. (2-e izd. İsp. İ dop. Sankpeterburg (Akademiya İssledovaniya Kulturi, 2012), 77-78.

¹⁶Vihnoviç, *Karaim Avraam Firkoviç: Yevreyskie Rukopisi. İstoriya. Puteşestviya*, 104.

edilmiş ve Gözleve'de yazar ve bilim adamı Yaşar Lutsk'un yaşlanması nedeniyle hazan görevini bıraktığını ve Filistin'e gittiğini öğrenene kadar burada yaşamaya devam etmiştir.

Kudüs'te bulunduğu dönemde yeraltında yapılan sinagogda¹⁷ hazine değerinde gizli bir kütüphane keşfetmiştir. Buradaki yüzlerce yazmadan bazılarını çürümüş halde bulmuştur. Bütün bunlara rağmen bulduklarını götürerek zengin koleksiyonuna dâhil etmiştir. Bu geziler esnasında eski kitapları satın almayı da ihmal etmemiştir.

Kudüs'te bulunduğu esnada kütüphanecilik konusunda engin bilgiye sahip Aron Zerakhya kendisine Şam'daki Karay kenesalarında Karay yazarlarının eski yazmalarıyla dolu bir sandık gördüğünü söylemiş, sandığın tesadüfen bulunduğu, bilim adamlarının huzurunda mühürlendiğinin ve çok dikkatli bir şekilde korunduğunun altını çizmiştir. Kahire'de de bu tür yazma metinlerin korunduğundan haberdar olan Aven Reshef¹⁸ kolera salgını ve savaşlar nedeniyle Şam ve Kahire gezilerini belli bir süre ertelese de kendisi için çok önemli olan bu bilgilerden yararlanmış¹⁹.

Daha sonra Filistin'e ikinci seyahatini gerçekleştirmiştir. Büyük bir ilgiyle Kırım ve Kafkasya'daki eski yazmaları aramaya ve araştırmaya devam ettiği sırada Novorossiya valisi ve Odessa Tarih ve Eski Eserler Derneği'nin onursal başkanı M. S. Vorontsov kendisine olan desteğini esirgememiştir.

O, sinagoglardaki eski kitap deposu geniza adlı yerlere özellikle dikkat ederek koleksiyon derlemelerinde onlardan faydalanmıştır. Vihnoviç'e göre Awraham Firkowicz'in neredeyse tek başına topladığı zengin koleksiyonları sayesinde ölümünden sonra Rusya İmparatorluğu, İbranice, Samirice, Karayca, Arapça (genellikle İbrani harfleriyle), Türkçe ve diğer dillerde yazılmış eşî benzeri olmayan yazma metinlere ve belgelere sahip olmuştur. "Yaklaşık 15-16 bin metinden oluşan koleksiyondaki belgelerin kapsadığı tarih 10. ve 18. yüzyıllar, coğrafyası ise Litvanya'dan Hindistan'a kadar geniş bir arazi olmuştur".²⁰ Firkowicz'in ilk eseri "Masa u-Mriva" (İbranice מסה ומריבה – "Yargılar ve Tartışmalar") 1838'de Gözleve'de yayımlanmış, burada Karaizmi savunmuş ve haham Yahudilere karşı çıkmıştır. Bu eserinde radikal bir tavır alan yazar eleştirilmiş, hatta eserin matbaada bulunan tüm nüshalarına el konularak imha edilmesi emredilmiştir.

Onun bir arkeolog olarak büyük keşfi ise İosafat vadisindeki Karay aile mezarlığında bulunan en eski anıtların incelenmesiyle ilgili olmuştur. Bu keşfi bilimsel bir sansasyon yaratmış ve derin bir ilgi uyandırmıştır.

Firkowicz, arkeolojik bulgu ve tespitlerinden yola çıkarak, Karayların Hristiyanlıktan önce de Kırım'da yaşadıklarını²¹ ve bu nedenle İsa'nın çarmıha gerilmesinden sorumlu tutulmamaları gerektiğini belirtmiştir²².

Awraham Firkowicz'in araştırma ve çalışmalarından sonra 1855'te Trakai Karayları bir taleple Rus hükûmetine ricada bulunmuşlardır: Firkowicz'in temel bulgularına göre, onlara artık "Karay Yahudileri" denilmemeli, sadece "Karaylar" olarak kabul edilmeliler. 1857'de Firkowicz de bu talepte bulunmuş ve Çar hükûmetine yazdığı mektuba olumlu yanıt almıştır.

Görüldüğü üzere Awraham Firkowicz, Karay Türk kimliğinin inşasında faaliyetleriyle yer almış ve bu doğrultuda büyük işler yapmıştır. 1786-1874 yıllarında yaşayan bilgin, arkeolog, şair, seyyah ve ilahiyatçı olarak Karayların önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Onun çalışmaları üzerine birçok tartışmalar yapılmış ve koleksiyonu eleştiri odağı olmuştur. Onu eleştirenlerin başında Yahudi bilim adamı Harkavy gelmiştir. Dan

¹⁷Vihnoviç, a.g.e., 195.

¹⁸O, İbranice'de "meteor" anlamına gelen Aven Reshef אבן מהלשין mahlasını kullanmış, gerçekten de bir antropolog olarak Karayların kültürel ve dinî tarihini aydınlatan belgeleriyle Karaybilimin temellerini atmıştır.

¹⁹Vihnoviç, *Karaim Avraam Firkoviç: Yevreyskie Rukopisi. İstoriya. Puteşestviya*, 100.

²⁰Vihnoviç, a.g.e., 5-6.

²¹Erdoğan Altınkaynak, "Kırım Karayları Hakkında Kullanılan Bazı Kavram ve Anlam Yanlışlıkları Üzerine", Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri 5-8 Nisan 2010, içinde ed. Prof. Dr. Mehmet Alpargu, Prof. Dr. Yücel Öztürk, Yrd. Doç. Dr. M. Bülal Çelik (Bilecik/Türkiye, 2011): 95.

²²"Araştırma: Sovremennyye Yevrei-Tyurkofony: Karaimy Kryma i Vostochnoy Yevropy", Yaroslav Valentinovich Pilipchuk, erişim 15 Şubat 2024 <https://ethnoglobus.az/1504-sovremennyye-evrei-tjurkofony-karaimy-kryma-i-vostochnoj-evropy.html>

D. Y. Shapira'ya göre Firkowicz'in ölümünden sonra "Firkowicz sahtekarlıkları" davası başlatılmış ve bu davayı açan ilk kişi, destekçileriyle birlikte Firkowicz'le bir ilgisi olan tüm eski eserler hakkında kuşku uyandırmayı başaran Albert (Abraham) Harkavy onu bilimsel tahriflerle suçlamıştır.²³ Şaban Kuzgun ise Firkowicz'in faaliyeti ve konu üzerine aşağıdaki bilgiyi vermiştir:

Odesa'da kurulan "Antik Çağlar ve Tarih Cemiyeti" adına Mankub ve Çiftkale'deki Karay mezarlıklarında arkeolojik araştırmalar yapmış, Doğu tarihi hakkında, Karaizmin başlangıcı, yarı göçebe Türkler arasında, Museviliğin yayılışı gibi konularda bilgiler toplamış ve Karay'ların olaylarının tam oluş tarihini vermiştir. 1872 yılında Awne Zikkaron (Taşların Dilleri) ismiyle onun koleksiyonları Vilnius'ta basılmıştır. Ölümünden iki yıl sonra Abraham Harkavy, Firkowicz'i sahtekarlıkla suçlamaya, Karayları, Yahudilere konulan vergilerden kurtarmak ve askerlik görevinden muaf tutmak için Yahudilerden ayrı göstermeye çalıştığını, bunun için de mezar kitabelerindeki ve yazmalardaki tarihler ve isimler üzerinde tahrifat yaptığını iddia etmeye başladı. Harkavy'nin bu çıkışı üzerine pek çok bilgin Harkavy'ye dayanarak Firkowicz'e güvenmemeye başladılar, ancak inceden inceye tetkik edilen materyallerde herhangi bir sahtekarlığın olmadığı ve Firkowicz koleksiyonunun güvenilir olduğu anlaşıldı.²⁴

Firkowicz'in çalışmalarına değer vermekle birlikte onu sahtekarlıkta suçlayan bilim adamlarından birisi de çağdaşı Kunik olmuştur. Ona göre aslında 1860'lara kadar İmparatorluk Halk Kütüphanesi'nde ve Bilimler Akademisi'nin Asya Müzesi'nde İbranice birkaç kâğıt parçasından başka hiçbir yazma bulunmamıştır.²⁵ O, Firkowicz'in sahtekarlığı üzerine söylentileri adaletsiz hesap etse de kendisi de o düşüncede olanlara katılmış ve birkaç maddeyle sıralamıştır. Üçüncü maddede bazı yazmaların tarihlerini değiştirdiğini, harfleri ve sayıları yeniden işlediğini belirtmiştir. Bütün bunları ise Kırım Karayları için yaptığının altını çizmiştir.

Firkowicz'in sahtekarlığı meselesine kendi yaklaşımını sergileyen ve bu konu üzerine eser yazan çağdaşlarından birisi de Kokizov olmuştur. 1898 yılında yayımladığı "Karaylar" kitabında bahsettiği 24 seçkin Karayın sonuncusu olarak onun ismini de zikretmiş ve koleksiyona değinmiştir.²⁶ O, daha önce Firkowicz'i sahtekar olarak suçlayan Harkavy ve Shtrak'ın tezlerine cevap vererek Awraham'ı savunmuş ve özellikle de takvim meselelerine, aynı zamanda 1250 yılından önceye ait Kırım'da hiçbir eski yazıtın olmamasıyla ilgili savlarına karşı kendi düşüncelerini ve bulgularını aktarmış, sahtekarlıkla ilgili görüşleri onların fantezileri olarak değerlendirmiştir.²⁷ Kokizov bundan başka Kunik'in Tohtamış ismiyle ilgili suçlamaları da yalanlamış ve yazıtlara, aynı zamanda Karay takvimine dayanarak Firkowicz'in haklı olduğunu ispatlamıştır. Böylece Firkowicz bilim dünyasında da hem eleştirilen hem de takdir edilen arkeologlardan olmuştur. Karay şairi Aleksander Mardkovicz'in uzun şiirinin baş kahramanı olarak Firkowicz'i seçmesi de bu bağlamda rastlantısal olmamıştır.

2. Uzun Şiirde Awraham Firkowicz'in Yaşam Yolunun Öykülenmesi

Söz konusu uzun şiir Aleksander Mardkovicz tarafından 1938 yılında "Karay Avazı" dergisinde yayımlanmıştır. Yedi bölümden oluşan şiir, Karay Türklerinin büyük bilgini Szemoel Firkowicz'in (1785-1874) oğlu Awraham'a ithaf edilmiştir. Şair esere "Hacı Baba" adı vermesinin nedenini dinî niyetlerle Kutsal Yer'e gitmiş olmasıyla açıklamıştır. Sereya Şapşal "Aziz Şehrin Kapılarında" başlıklı makalesinde verdiği bilgiye göre Karaylar kutsal yerleri ziyaret eden kişileri "Yeruşalmi" veya "Hacı" adlandırılmış, eğer o hazansa onun ismine, Kırım'daki Karayların dilinde "ata" kelimesine denk düşen, "baba" kelimesi eklemişlerdir. Lutsk'tan çıkan ve eskiyi arayan yüce bilgin Awraham Firkowicz de "Hacı-Baba" olarak zikredilmiştir.²⁸

²³Shapira Dan D. Y., "Remarks On Awraham Firkowicz And The Hebrew "Mejelis" "Document"", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 59, no. 2, (2006): 137.

²⁴Şaban Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri: Türklerde Yahûdilik ve Doğu Avrupa Yahûdilerinin Menşei Meselesi*, (Seda Yayınları, 1985), 249-250.

²⁵Arist Aristoviç Kunik, "Toxtamış i Firkoviç". *Prilozhenie k XXVII Zapiske Imperatorskoy Akademii Nauk*, no. 3,(1876): 4.

²⁶Yufud Davidoviç Kokizov, *Karaimi. Kratkiy İstoriçeskiy Oçerk*, (Sanktpeterburg, 1898), 22.

²⁷Kokizov, *Karaimi. Kratkiy İstoriçeskiy Oçerk*, 11.

²⁸Seraja Szapszal, "Kabaklarynda Aziz Saharnyn", *Karaj Awazy*, no. 1, (1931): 3-4.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Awraham Firkowicz, Karay Türklerinin millî kimliğinin şekillenmesinde, antropolojik çalışmaların başlatılmasında çok büyük işler görmüş, Karay toplumunun saygın kişilerinden olmuştur. Yedi bölümden oluşan şiirde ("Köyde Gece", "Misafir", "Şehirde", "Yol Başında", "Mektup", "Yıllar Sonra", "Yolun Sonunda", "Masal Saati") Awraham Firkowicz bir bilim adamı ve arkeolog olarak övülmüş, aynı zamanda Karay toplumunun ve gençliğinin sorunları, eğitim hayatları ve millî-etnik meselelere karşı tutumları dile getirilmiştir.

Uzun şiirin birinci bölümü doğa ve köy betimlemeleriyle dikkat çekse de Awraham'ın adı bu bölümde geçmemiştir. İkinci bölümde ondan bahsedilmiş, kişiliğindeki dönüşüm evreleri dile getirilmiştir. Awraham köylü bir ailede doğmuş, büyük şehirleri görmemesine rağmen, onlara büyük bir ilgi duymuştur. Şiirin başında o, dağda bir çoban olarak görülse de daha sonraki bölümlerde Karay topluluğunun en aktif gençlerinden birine dönüşmüştür.

İkinci bölümün "Misafir" adlandırılmasının sebebi hahamın (ribbi) şehirden köye gelişinden kaynaklanmıştır. Onun gelişi köylüler için büyük bir bayram havası yaratmış, Awraham'ın ailesinde de büyük heyecan yaşanmıştır:

Celekbe kolunda ana turad. / Elinde bakraçla ana durur.
 – Yuvun yaxsı! aytad anar, / – İyi yıkan! Dedi ona
 Sahardan ribbi bizde konad. / Şehirli rabbi bizde geceler.
 Salacı Karay tezedi konaknı / Köylü Karay bekler konağı
 Xaz tiz cıknı tezed yazın. / Yazını bekleyen ova çiysi gibi.
 Bası isne olturuzur anı, / Baş üstüne oturtur onu,
 Besler atın da corasın. / Besler atını da seyisini de.
 Konak, ne sahardan keled, / Konak, şehirden gelir,
 Kep xabarlar eltedi koynunda, / Çok haberler getirir koynunda,
 Andan duhru ol bilined / Orada, olan biteni bilir
 Ne kılınad cımutlarda. / Cemaatte ne yapılırsa.²⁹

Şiirde ünlü Karay Türklerinden biri olan, Awraham Firkowicz'in babası Szemeolin'den de bahsedilmiştir. Ribbi ile birlikte babası da Awraham'ın eğitim almak ve kendini geliştirmek için şehre gitmesini desteklemiş ve böylece Karay topluluğunun en büyük bilginlerinden birinin yetişmesine engel olmamıştır. Karay bilginlerinin halkı aydınlattığını belirten şair, onların millet için gerçek bir değer olduğunu belirtmiştir. Babası ile misafir arasında geçen sohbeti ilgiyle dinleyen Awraham, okuma yazma bilmediği için çok üzülmüştür:

Acıyd canı Avrahamnın / Acıyor canı Awraham'ın
 Ki ol ivrenmed uxuma:/ Ki o bilmez okumayı:
 Yabukt anar sezi yazıslarının./ Kapalıdır ona eserlerin sözü.
 Ullu acımdan baslaydı yılama./ Büyük üzüntüden başlıyor ağlamaya.
 Caxtlayd ata, ribbi sorad: / Hızlanır ata, rabbi sorar:
 – Sen tiskerdinmo ne?/ – Sen düş mü ne gördün?
 Da ol yilaydohac aytad: / Ve o ağlayarak cevaplar:
 – Men kleymen ivrenme.../ – Ben öğrenmeyi istiyorum...
 Tandasına, baradohac yolha,/ Sabahına, çıkacakken yola,
 Aytı ribbi anın atasına:/ Söyledi ribbi onun atasına:

²⁹Murat Koçak, *Geçmişten Yankılanan Karay Avazı (Şair-Şiir-Değerlendirme)*, (Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2022), 25.

– Kerek yarık berme Avrahamha. / — Aydınlatmak gerek Avraham'ı

Sahıs et da keltir anı mana. / Düşün ve getir bana onu.³⁰

Böylece Awraham şehirde okumaya gönderilir ve üçüncü bölümde onun eğitim yolundan bahsedilir. Aslında kaynaklarda Awraham'ın evlendikten sonra eğitim aldığı ve onun hayatındaki bu özel kişinin Mordechay Sultansky olduğu belirtilir. Vihnovich'in verdiği bilgilere göre din adamı Mordechay, kenesaya yaptığı ziyaretlerden birinde Awraham'la tanışır ve onunla yaptığı konuşmalar sonrası genç değirmenci olarak görev yapan Awraham eğitim almaya ikna olur. Sultansky, onun eğitimle bağlı arzusunu destekliyor ve geleceğin arkeoloğunu halkının umudu olmasına inandırır. Araştırmacı bunun ne zaman gerçekleştiğini söylemenin zor olduğunu belirtse de dikkati bir belgeye çekmektedir. 3 Şubat 1817'de Firkowicz'in amcası Joseph Magas'ın yeğeninin Lutsk'ta okulda altı ay eğitim alma yükümlülüğünü imzaladığı belgeden bahsederek o zaman Awraham'ın neredeyse 30 yaşında olduğunu altını çizmektedir. Böylece Mordechay Sultansky'nin onun hayatında büyük bir rol oynamasına dikkat çeken Vihnovich, onun ancak bu eğitim sonrası kutsal yazıları ve İbranice metinleri okuyabildiğini de vurgulamaktadır.³¹ Aleksander Mardkowicz de uzun şiirde Awraham'ın yaşının ilerleyen dönemlerinde eğitim alma çabasını ve bu zaman yaşadığı zorlukları dile getirmektedir. Şehre büyük bir ilgi ve şevkle giden Awraham burada pek çok zorlukla karşılaşmaktadır:

Midraş. Kici xucurada / Medrese. Küçük sınıfta
Kep talmidler ıstırınad./ Çok öğrenciler topladı
Kısıktı da cuvlu xaz culuda:/ Arı kovarı gibi dar ve uğultulu:
Kim ivrened, kaysı cayanad, / Kimi öğrenir kimisi şımarır,
Kaysı elik eted Avrahamdan:/ Bazısı alay ediyor Awraham'la:
"Çık, yinegin seni tezed!"/ "Çık, ineğini güt sen!"
Ol ullurakt barlarından, / O daha büyük diğerlerinden,
Barlarından azrak biled./ Hepsinden daha az bilmekte.³²

Öğrencilerle arasında büyük yaş farkı olması nedeniyle Awraham eğitiminin başlangıcında şehir çocuklarının alay konusu olsa da kısa sürede kendisini kanıtlar ve derslerinden yüksek notlar alır, ders çalışma beceri ve alışkanlıklarını geliştirir.

Awraham yavaş yavaş Karay Türklerinin eğitimli insanlara ihtiyaç duyduğunu, eğitimli kişilerin insanları geleceğe taşıyacak niteliklere sahip olduğunu ve önce dağlarda çobanlık yapsa da daha sonra milleti için çok gerekli bir insana dönüşebileceğini fark eder. Niyetinin ciddiyeti, arkadaşlarının ona karşı tutumlarının değişmesine neden olur:

Hali elik etmeydler andan / Şimdi onunla alay etmiyorlar
Anın caya yoldasları:/ Onun kurnaz arkadaşları:
Biledi ol artık barlarından;/ Bilirler o değerlidir hepsinden;
Sezin tınlaydlar barları./ Sözü dinler hepsi.³³

Böylece azim, irade ve prensiple kendini kanıtlayan Awraham, hayatın her anının faydalı olduğunu ve kendini geliştirmenin hiçbir zaman geç olmadığını çevresine kanıtlar. Onun kişisel gelişimi şahsi değildir, ulusal çıkarlara hizmet eder, ulusal kültür tarihindeki yerini belirler. Aleksander Mardkowicz, Awraham'ın Karaylar için özel bir kişi – mezar taşı yazılarını, yazmaları öğrenen bilgin olacağını aşağıdaki bentte vurgulamaya çalışır:

³⁰Koçak, *Geçmişten Yankılanan Karay Avazı (Şair-Şiir-Değerlendirme)*, 43-44.

³¹Vihnoviç, *Karaim Avraam Firkoviç: Yevreyskie Rukopisi. İstoriya. Puteşestviya*, 80-81.

³²Koçak, *Geçmişten Yankılanan Karay Avazı (Şair-Şiir-Değerlendirme)*, 45-46.

³³Koçak, *Geçmişten Yankılanan Karay Avazı (Şair-Şiir-Değerlendirme)*, 50-51.

Zamanba oyatad anı avaz, / Zamanla uyandırır onu avaz,
 Ol bilivsiz kaydan keled: / O bilmez nereden gelir:
 – E Avraham, talmid yuvas, / - Ey Avraham, alçakgönüllü öğrenci,
 Ullu goral seni tezed! / Yüce kader seni bekler!³⁴

Şiirin bu mısraları aslında 1839 yılında olup biten bir olaydan etkilenecek kalemle alınmıştır. 31 Ocak 1839 yılında Novorossisk Graflığının General Valisi (Gubernator) Graf Vorontsov, Taurida eyaletinin başkanı aracılığıyla Taurida Karay Ruhani Kurumu'na resmî bir talep göndermiş ve antropolojik bağlamda aşağıdaki soruları cevaplamasını istemiştir:

1. Karaylar hangi halktan türemişlerdir ve nereden gelmişlerdir?
2. Ne zaman ve niçin gelmişlerdir?
3. Uğraş alanları nelerdir ve davranışları nasıldır?
4. Aralarında devlette ve kamusal alanda öne çıkan insanlar var mıydı ve şimdi var mı?
5. Dinî inançlarının kökeninin eskiliğini kanıtlamanın mümkün olabileceği tarihsel yazıları var mı ve gelenekleri sürdürüyorlar mı?
6. Hahamlardan hangi sebeple ve ne zaman ayrılmışlardır ve hahamlardan farklı özellikleri nelerdir?³⁵

Bu zor sorular üzerine Karaylar toplanırlar ve cevap vermek için yanıtlar aramaya başlarlar. Epeyce tartışmadan sonra Sima Babowicz tartışmanın sırası olmadığını, araştırma sonuçlarının bizzat imparatora rapor edileceğini söyler. Toplantıya katılan Firkowicz, hayatının belirleyici anının geldiğini hissederek ilk Karay arkeoloğu gibi halkın görevlerini açıklar:

Eğer öyleyse şunu yapmalıyız: Karay kardeşlerimizin ve eskiden atalarımızın yaşadığı her yere aramızdan bilgili bir insan göndermeliyiz. O adam Graf Vorontsov ve eyalet başkanı Muromtsev adına hareket edecek, önce kenesaların bulunduğu tüm yerleri araştırarak, eski belgeleri ve tarihî kayıtları bulacaktır. Karay bilim adamlarının kadim yazılarının, ülke ve devlet yöneticilerinin atalarımıza verdiği mektup ve belgelerin nesilden nesle muhafaza edildiği aileleri ziyaret edecektir. Mezar taşlarının üzerindeki korunmuş yazılar da incelenecektir.³⁶

Toplantıya katılanlar onun tekliflerini beğenirler ve yetkililerin yardımıyla hükümetin sorularına doğru bir cevap verebilecek kişinin aslında Awraham olduğu belli olur. Sima Babowicz Karay toplulukları adına hareket ederek bu konuyu araştırmasını ister. Alan araştırmaları masraflarının da karşılanacağı belirtilir ve o andan itibaren Awraham Firkowicz halkının geçmişini ortaya çıkarmaya yönelik büyük misyonun resmî uygulayıcısına dönüşür. Onun araştırmaları sonucunda Karaylar aynı dine ibadet ettikleri, aynı alfabeyi kullandıkları Yahudilerden farklı bir ulus olduklarının bilincine varırlar. Şiirin daha sonraki – "Misafir" adlanan bölümünde Sima Babowicz'in ve diğer çağdaşlarının isimleri geçmektedir:

Yolha çıktık biz icevde. Barlarımız: / Yola çıktık biz üçümüz. Hepimiz:
 Sima Babovicz, abaylı xaxamımız, / Sima Babowicz, hürmetli hahamımız,
 Karay bir Kaleden – Moşe da men, / Karay bir Kale'den Moşe ve ben,
 Maxtaw Biyge! Kıldık yolnu esen. / Şükür Bey'e! Yaptık yolu esen.³⁷

Uzun şiirin devamında Awraham'ın antropolojik araştırmalarıyla ilgili özgeçmiş anlatılır. Onun yaptığı alan araştırmaları üzerine bilgi verilir, özellikle Mısır'a ve İsrail'e olan seferleri dile getirilir:

³⁴Koçak, a.g.e., 50-51.

³⁵Vihnoviç, *Karaim Avraam Firkoviç: Yevreyskie Rukopisi. İstoriya. Puteşestviya*, 109.

³⁶Vihnoviç, a.g.e., 109.

³⁷Koçak, *Geçmişten Yankılanan Karay Avazı (Şair-Şiir-Değerlendirme)*, 52-53.

Kim bolalı Yerusalayimni yazma? / Kim Kudüs'ü yazabilir?
 Anı kerek kerme, anda kerek bolma. / Onu görmek gerek, orada olmak gerek.
 Anda har mivisde toxtaydı azizlik, / Orada, her köşede durur azizlik,
 Har oramda yanlı acıladı ceberlik. / Her sokağında yeni açılır güzellik...
 Micrige andan bardık, / Oradan Mısır'a geldik,
 Kairga keldik da toxtadık. / Kahire'ye geldik ve durduk.
 Kart yazıslar anda taptım. / Eski eserleri orada buldum.
 Biyik vezanı anda kerdim, / Yüce kuleyi orada gördüm.
 Kayda tergevciler ısıydılar kezlerin: / Eğitimciler gözlerini aşındırır:
 Yanlı ayın tezedler kelivin. / Yeni ayın gelişini beklerler.³⁸

"Yolun sonunda" adlanan sonraki bölümde Awraham'ın ömrünün son anları betimlenir. Bir ömür boyu kendini geliştiren, millete hizmet eden, yaşamı boyunca Karay Türklerinin eski tarihini araştıran Awraham, artık dünyaya veda etmek çağına gelmiştir:

Gufum benim – anık toprak, / Bedenim benim-hazır toprak,
 Tartad anı ez oruna – gerge. / Çeker onu kendi yerine-mezara.
 Xaz kec tizde – sarı yaprak, / Gece gibi yerde, sarı yaprak,
 Anık har dak tisme yerge. / Hazır her an düşmeye yere.
 Avur edi yolum: bitin zaman / Zor idi yolum: her zaman
 Yalhz turdum, ahac kibik tizde. / Yalnız durdum, ağaç gibi tarlada.³⁹

Son mısralarda Karay bilgininin zorluklarla geçen ömründe kalıplaşmış bilgilere karşı gelmesine ve bir ömür boyu bu konuda fazla destek alamamasına işaret edilmiştir. Şaban Kuzgun'un da belirttiği gibi o sağlığında ve ölümünden sonra eleştirilere de maruz kalmış, fakat zor olan yoldan dönmemiştir.

3. "Hacı Baba" Uzun Şiirinde Karay Kimliği Sorunu

Awraham Firkowicz yukarıda da belirttiğimiz gibi antropolojik çalışmalarına Çar Hükümeti'nin Karay kimliği konusundaki soruları yanıtlamakla başlamıştır. Uzun şiirin beşinci bölümünde onun bu yanı daha çok tanıtılmış, kutsal bilinen topraklara ziyaretleri, araştırmaları sonucunda karşılaştığı ikilemler ve Yahudilerle Karayların millî kimlikleri üzerine düşünceleri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda şiirde dikkat çeken konulardan biri de Rabban ile Karay karşılaştırması olmuş, üç farklı bölgede yaşayan Karayların etnik bir azınlık oluşturması sorunu dile getirilmiştir:

Biyik xurmadan kaldı kici butak, / Yüce hurmadan kaldı dal,
 Kayda ezen tastı – ahad yarlı cırlak. / Nehir taşı, akar artık fakir ırmak.
 Osol ezi Kırmda da Litwada. / Kırım'da ve Litvanya'da.
 Alma kızıld-da kurt ortasında... / Elma kızıl ve kurt içinde...
 Da mun sahisımda sormak turad: / Ve fikrimde soru durur:
 Neden cihad, kaydan bu alınad, / Neden çıkar, nereden alınır,
 Ki Karaylar yıllarba azaradlar / Ki Karaylar yıllar ile birlikte azalır
 Da Rabbanlar sansız artadlar? / Ve Rabbanlar hesapsızca artıyorlar?⁴⁰

³⁸Koçak, *Geçmişten Yankılanan Karay Avazı (Şair-Şiir-Değerlendirme)*, 54-55.

³⁹Koçak, *a.g.e.*, 67-68.

⁴⁰Koçak, *Geçmişten Yankılanan Karay Avazı (Şair-Şiir-Değerlendirme)*, 54-56.

Awraham aynı dinî inançta olsalar da Yahudilerin Karay Türklerinden farklı yönlerini fark etmiş ve günlerce bu konu üzerine düşünerek bilimsel araştırmalar yapmıştır. Dmitry Nikolaenko da Firkowicz'in Rabban ve Karay tartışmalarında ikincilerin yanında olduğunu belirtmiş ve bu nedenle de Rabban Yahudiler tarafından eleştirildiğini vurgulamıştır.⁴¹ Şaban Kuzgun tarafından dinî bağlamda Rabbaniler için Yahudi hukukunun sözlü Tora'nın⁴², Karailer için yazılı Tora'nın kabul edilmesinin altı çizilmiştir. Bundan başka Karailerin onlardan farklı olarak Hz. İsa ve Hz. Muhammed'i tanıdıkları, aynı zamanda Şabat yasaklarının Karailerde daha sıkı olduğu, evlenmeyle ilgili kuralların da daha sınırlı tutulduğu belirtilmiştir. Kuzgun'un belirlediği on beş farklılıktan biri ise Rabbanilerde ibadetin mutlaka İbranice olması, fakat Karailerde her milletin kendi dilinde⁴³ ibadet etmesine yol verildiği olgusu olmuştur.⁴⁴ Doğal olarak bütün Karayların ibadet dili sadece Türkçe olmasa da Strauss'un yapısal dille bağlı fikirlerini hatırladığımızda Yahudilerle Karayların ibadet dillerinin onların millî kimliklerinin de ortaya çıkarılmasında büyük kültürel olgu olacağı unutulmamalıdır. Aslında İlber Ortaylı'nın da belirttiği üzere Karay terimi sadece etnik ve millî kimliği ifade etmemektedir:

Karay bir etnik grup adı değildir. Bir dini mezhep meselesidir. Hepimizin bildiği gibi Tevrat'tan sonrasına itibar etmeyen Talmut'u Rabbanî hukuk Haham hukukunu kabul etmeyen gruptur... Tarihimizde, Karay grubu dediğimiz zaman, iki tip cemaatle karşılaşırız. Bir tanesi hakikaten Karay itikadına sahip, yani Hz. Musa'nın getirdiği On Emir'den ve Tevrat'tan sonrasına hiçbir şekilde itaat etmeyen yani Talmut inanışına ve "Rabbanî" dediğimiz Haham Hukuku'na bel bağlamayan, itiraz eden, adı üzerinde sadece okuduğuna inanan "Karay Mezhebîdir". Bunların tamamının Türk olmadığı açıktır. Ama Kırım, Baltık ve Polonya'daki Bizimkiler Türk'tür, bizdendir. Ama dünyadaki ve hele İsrail'deki Karayların hepsi Türk değildir.⁴⁵

Bu tespitler Karay Türk aydınlarınca da dile getirilmiştir. Aleksander Mardkowicz de bu görüşlere katılmış, "Karay Avazı" dergisinde yayınladığı "Uyanıkların Sesleri" başlıklı makalesinde Ribbi Towija'ya istinaden yeryüzünün – Amerika, Asya, Avrupa ve Afrika'nın Karaylarla dolu olduğunu belirttikten ve Tanrı'dan onların sayısını bin kat arttırmasıyla ilgili duasından sonra piyeyi deve yapmamayı önermiştir. Ayrıca Karayların az sayıda Leh Beyliğinde ve çok sayıda Kırım'da (ve Rusya'da) bulunduğunun altını çizmiş ve başka yerdeki – Türk yerinde ve Mısır'da oturan – Karayları dikkate almadığını, çünkü onlarla şimdi bağlarının az olduğunu vurgulamıştır.⁴⁶

Günümüzde bile araştırmacılar arasında tartışmalara sebep olan bu konu üzerine Awraham Firkowicz'in tespit ve tezleri kesindir: Kırım, Polonya, Litvanya'da yaşayan Karaylar Türk'tür. Kıprısçı da Firkowicz'le ilgili araştırmalarında Karayların Musevi ve Türk kökenli olmalarına ilişkin görüşlerini açıklamaktadır.⁴⁷ Uzun şiirde o, gece gündüz millî ve dinî kimlik meseleleri üzerine düşünmekte, Rabbanlarla Karayları karşılaştırarak aşınan ulusal kültürle bağlı endişelerini dile getirmektedir. Karayların eski yerleşim yerlerinden biri olan Kırım'dan da bahseden Awraham Firkowicz Karayların Türk olmasıyla ilgili kanıların temeline bu bölgede yaşadığı bir olayın yattığını vurgulamaktadır:

Bir for kart Tirk mana ayttı: / Bir kez ihtiyar Türk bana söylemişti:

⁴¹"Araştırma: Sotvorenje Krıma. Yupiter i Firkoviç o Prave Načij na Mifologiju", Nikolaenko, Dimitri. erişim 13 Kasım 2023, https://www.researchgate.net/publication/340050343_Sotvorenje_Kryma_UPITER_I_FIRKOVIC_O_PRAVE_NACIJ_NA_MIFOLOGIU_2003_-_2020

⁴²Nuh Arslantaş'ın verdiği bilgiye göre ise "Yahudilerin çoğunluğu Talmud'u Allah tarafından indirilmiş bir kitap olarak kabul eder ve onu Tevrat'la aynı değerde tutarlar. Allah'ın Musa'ya Tevrat'ı · Sina Dağı'nda levhalar halinde verdiğini, · Talmud'u ise şifahi olarak gönderdiğine inanırlar". (Nuh Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, 2005: 137).

⁴³Nuh Arslantaş'a göre Girit Yahudilerinin de gerek günlük, gerekse dini hayatta kullandıkları dil, Grekçe idi. (Arslantaş, *Yahudiler ve Türkler: Yahudi Tarihçi Eliyahu Kapsalı'nın (1483-1555) Seder Eliyahu Zuta isimli Kroniği Bağlamında Bir İnceleme*, 2013: 30).

⁴⁴Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri: Türklerde Yahûdilik ve Doğu Avrupa Yahûdilerinin Menşei Meselesi*, 207-209.

⁴⁵İlber Ortaylı, "Açılış Konuşması". *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri 5-8 Nisan 2010*, içinde Ed: Prof. Dr. Mehmet Alpargu, Prof. Dr. Yücel Öztürk, Yrd. Doç. Dr. M. Bülal Çelik (Bilecik/Türkiye, 2011), 8-9.

⁴⁶Al-Mar, "Awazları Oyowların", *Karaj Awazy* 3 no. 5, (1932): 27.

⁴⁷Kıprısçı (Tzıprıs) Gerşom. "Awraham Firkowicz's (1787-1875) Theories on the Origins of the East European Qara'im and Their Influence on Qara'ite Identity in Imperial Russia, the Soviet Union, and the CIS" *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri 5-8 Nisan 2010*, içinde ed. Prof. Dr. Mehmet Alpargu, Prof. Dr. Yücel Öztürk, Yrd. Doç. Dr. M. Bülal Çelik (Bilecik/Türkiye, 2011), 417.

– Edim Kırmda, bilem Karayları, / – Kırım'da idim, bilirim Karayları,
 Yahşi dünya! sivemen alarnı. / İyi insanlar! Severim onları.
 Bir sez, bir kez – biz da alar: / Bir söz, bir göz-biz ve onlar:
 Karay da Tirk – karındaslar.” / Karay ve Türk kardeşlerdir.
 Kart Tirk “karındaslar” ayttı, / İhtiyar Türk “kardeşler” dedi,
 Bu sez esimde kaldı katı / Bu söz aklımda kaldı sağlam.
 Da muna kozlandı sahis / Ve buna çevrildi fikir.⁴⁸

Tabii ki günümüzde bile Karayların Türk olmasıyla ilgili tartışmalar devam etmektedir⁴⁹. Bu bağlamda 19. yüzyıla ait bir dönemi – Karayların ulusal kimliğiyle ilgili kesin bilgilerin olmadığı bir zamanı betimleyen uzun şiirde Firkowicz'in konuya ilişkin şüphe ve araştırmaları da dile getirilmektedir. Yaşlı bir Türkün kardeşlikle bağlı tezi Avraham'ı düşündürmekte ve o günlerce bu konu üzerine kafa yormaktadır. Sorunun cevabını bulmak için mezar kazılarına başlamakta ve hakikate ulaşmak istemektedir:

Tek kemismem anı ne basladım! / Ancak bırakmam neye başladıysam!
 Kılarm barın ne xalımda: / Yaparım tüm gücümle
 İzdermen kart yazıslarda, / Ararım eski yazılarda,
 Sorarmen tirini, kazarm zeretlerni, / Sorarım canlıyı, kazarım mezarları,
 Kerek ese – kursarmen bar yerni. / Gerekirse kuşanırım her yeri.
 Karuv borclumen men tapma!.. / Cevap bulmaya borçluyum ben!..
 Da zamanhadeyin kerekti tıylma. / Ve o zamana kadar sessizlik gerek.⁵⁰

Bir sonraki bölümdeki anlatım ve olaylar Karay mezarlığında geçiyor. Günlerce mezar taşlarını araştıran, öğrenen Avraham Firkowicz sonunda büyük bir tez ileri sürer: Karaylar Türklerdir. Bu tezini eserlerine de aktarır. Aleksander Mardkowicz, onun taşlar arasında geçen ömrünü, Karaylar için verdiği uğraşları, taşları bile dile getirmesini çok yüksek değerlendirir:

Bu Avraham, uvlu Şemoelnin, / Bu Avraham, Şemoel'nin oğlu,
 Ullu uxuhan sıyı ulusunun, / Yüce bilgin, ulusunun şerefı,
 Enivinde uzun kinlerinin / Uzun günlerinin batışında,
 Sivdi tincin bu orunnun. / Sevdı bu yerin huzurunu.
 Zeret biled anı: bunda ol izdedi, / Mezar bilir onu: burada o takip etti,
 Soradohac kart taslardan, / Sorarak köhne taşlardan,
 Karuv ol sormakka, ne kıynadı / Cevaptır o soruya, ne ezdi onu
 Anı yigit anın yıllarından. / Gençlik çağlarında kendisini.
 Tas tıylıredi... Yıllarba, / Taş sustu... Yıllarla,
 Kin da kece, terinde mallayının, / Gece ve gündüz, alnının teriyle,
 Ol kayhırhan edi taslarba, / O kaygılı idi taşlarla,
 Alarha kaytarıred zamanın. / Onlara harcardı zamanını.⁵¹

⁴⁸Koçak, *Geçmişten Yankılanan Karay Avazı (Şair-Şiir-Değerlendirme)*, 56-57.

⁴⁹“Araştırma: Karaimi: İstoriya i Sovremennost”, Potekhin Dmitry Vasilyevich, erişim 23 Aralık, 2023, <https://cyberleninka.ru/article/n/karaimy-istoriya-i-sovremennost/viewer>

⁵⁰Koçak, *Geçmişten Yankılanan Karay Avazı (Şair-Şiir-Değerlendirme)*, 56-57.

⁵¹Koçak, *Geçmişten Yankılanan Karay Avazı (Şair-Şiir-Değerlendirme)*, 62-63.

Awraham bir taraftan mezar kazıları yaparak bir taraftan ise mezarlar üzerindeki yazıları okuyarak arkeolojik ve antropolojik değerlendirmelerde bulunur. Araştırmacılarca arkeoloji, geçmişin kültürel biçimlerini, onların zaman içindeki gelişme ve büyüme izlerinden yararlanarak yeniden kurmaya çalışır.

Bizim tarih olarak bildiklerimizin çoğu olaylar içinde yaşamış bireyler tarafından yazılmış belgelere dayanır. Bu tür belgelerin yardımıyla tarihçi, olaylar ve onların birbirleriyle ilişkilerini, zamanın akışı içine doğru bir biçimde yerleştirebilir. Ancak, antropolojik tarihçiler ya da arkeologlar bu avantaja sahip değillerdir. Yazı insanlık tarihinde çok yeni bir keşiftir.⁵²

Bu bağlamda Awraham, kendi milletinin kültürel varlığıyla ilgili tespitlerde bulunabilmek için çoğu zaman mezar kazıları yapmış, diyakronik şekilde sorulara cevap bulmak gayreti göstermiştir:

Kin da kece, terinde mallayının, / Gece ve gündüz, alnının teriyle,
Ol kayhırhan edi taslarba, / O kaygılı idi taşlarla,
Alarha kaytarired zamanın. / Onlara harcardı zamanını.
Har tasnı tozdan ol arıtired, / Her taşı o tozdan temizledi,
Kaysı yerge sindi – ol keltirdi anı. / Sindiği yerde, o kaldırdı onu.
Har otiyotka on for kaytired. / Her harfi on kez inceler.
Da ne aytıs: tastada bard canı! / Ve ne dersin: taşın da vardır canı!
Keredohac anın ulla kayhıların, / Görerek onun yüce kaygılarını,
Anlap anın niyetlerin aruv – / Anlayarak onun temiz niyetlerini-
Tas yimsaldı: actı ez sırların, / Taş yumuşadı: Açtı kendi sırlarını,
Sormahına berdi karuv. / Sorusuna verdi cevap.⁵³ (Koçak, 2022, s. 62-63)

Diğer bir ünlü Karay bilgini Sereya Şapşal da Karayların Türk olduklarını kanıtlamak için Firkowicz'in eserlerine atıfta bulunmuş ve onun "Karai anıtlarında Türk lisanı ve Türk esamisine tesadüf olunur"⁵⁴ tezine katılarak eski Türkçeden gelen Yalpacık, Sağdakçı, Cabak gibi aile isimlerine sadece Karayların mezar taşlarında rastlandığını belirtmiştir.

Aleksander Mardkowicz, "Ebgeler" ("Atalar") başlıklı şiirinde de bu konuyu devam ettirmiş ve Karayların kaderinin farklı olduğundan, atalarının doğru bilinmemesinden yakınarak Kuman, Kıpçak, Hazar ve Çuvaşlarla ilişkilerinden de bahsetmiştir:

Karay, Karay, ayrıctı goralın:/ Karay, Karay senin kaderin farklıdır:
Bilivsizdler duhru ebgelerin! / Ataların doğru bilinmiyor!
Xaz ulan azaskan panairde, / Panayırda şaşırın çocuk gibi,
Har sahalha aytas: "dede". / Her sakallıya 'dede' dersin.
Baslıktan ebgelerin edler / Başlangıçta ataların idiler
Aruv kanlı Yisraeller. / Temiz kanlı İsraililer.
Sonda keldi yerge Kumanlarha, / Sonra geldiler Kumanların yerine,
Kıpçaklarha, Xozarlarha... / Kıpçaklara, Hazarlara...⁵⁵

Fakat onların Türk olmalarının antropolojik analizler sonucunda kanıtlandığına da şiirde yer vermiştir. Bilindiği üzere Firkowicz'in araştırmalarından sonra Karayların komşu Kırımçak ve Tatarlarla kıyaslamalı

⁵²Ralph Leon Beals, Hoijer Hoijer, Gürbüz Erginer, "Antropolojinin Konusu ve Alanı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, çev. Yrd. Doç. Dr. Gürbüz Erginer, 35, no. 2, (1991): 20.

⁵³Koçak, *Geçmişten Yankılanan Karay Avazı (Şair-Şiir-Değerlendirme)*, 62-63.

⁵⁴Tülay Çulha, "Sereya Şapşal'a Göre Karay Türkleri ve Karayca", *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*12, (2002): 128.

⁵⁵Koçak, *Geçmişten Yankılanan Karay Avazı (Şair-Şiir-Değerlendirme)*, 70-71.

antropolojik yapısına dair incelemelerde bulunulmuştur. S.A.Vaysenberg, N.Terebinskaya, S.S.Zabalotny gibi araştırmacıların bulguları da bu yönde olmuştur. Şiirde de bilim tarihindeki tartışma ve açıklamalar hatırlanmıştır.⁵⁶

Hanuz cınıkmadın sen,/ Henüz alışmadın sen,
Ki cıhas tikri Tirkten,/ Ki çıkarsın asıl Türk'ten,
Da mun sonunda tergevlernin,/ Ve araştırmaların sonunda,
Kan-iymeknin, elcevlernin-/ Kan ve ölçülerinle
Xabar sa yiraktan keled,/ Haber sana uzaktan gelir.
Ki ebgen Çuvaşba indeled./ Atan Çuvaş olarak çağrılır.
Çuvaş bu tivild xor tuvmus;/ Çuvaş değildir üvey nesil...⁵⁷.

Böylece yıllarca yapılan kazıların, derlenen belgelerin, gözlemlerin sonucunda Karay Türk kimliği inşa edilmiş, dinî birliğin millî birlik olmadığı kanıtlanmış, devletin verdiği bilimsel görev tamamlanmakla birlikte Karay kimliği üzerine kültürel antropoloji bağlamında kayda değer araştırmalar yapılmış, Aleksander Mardkowicz ise bu işlerin en önünde yürüyeni Awraham Firkowicz'in anısını ölümsüzleştirmek için bu eserini kaleme almıştır.

Sonuç

Antropolojinin önemli dalı olan kültürel antropoloji bir ulusun geçmişinden günümüze medeni varlığını ortaya çıkarmak, dünya halkları arasında kendine özgü niteliklerini ve yerini belirlemek amacı taşıyan bir bilim dalıdır. Karay Türkleri arasında kültürel antropoloji uzmanı olarak nitelendirebileceğimiz Awraham Firkowicz, 19. yüzyılda çok önemli çalışmalara imza atmıştır. O, Karayların Yahudilerden farklı bir toplum olduklarını kanıtlayacak belge ve olgulara ulaşmış, arkeolojik bulgularını yansıtan "Avne Zikkaron" adlı eseriyle tarihte yer almıştır. Eski Karay mezarlarında arkeolojik kazılar yapan Awraham Firkowicz'i ve faaliyetlerini genç okurlara tanıtmak amacıyla "Karay Avazı" dergisinin editörü ve şair Aleksander Mardkowicz tarafından kaleme alınan "Hacı Baba" adlı uzun şiirde onun Karay millî kimliğinin inşasındaki rolüne değinilmiş, gençliğinden ömrünün sonuna kadar yaşam yolu betimlenmiş, taşları dile getiren bilim adamı olarak övülmüştür. Yedi bölümden oluşan uzun şiirde Karayların millî kimliği sorunu ele alınmış ve Firkowicz'in bununla bağlı çalışmaları, kazı faaliyetleri söz konusu edilmiştir. Şiirde altı çizilen meselelerden biri de Karaylarla Rabbanların karşılaştırılması, birincilerin sayısının azalması ve kültürel varlığının tehdit altında olması olmuştur.

⁵⁶Erdoğan Altınkaynak, "Karay - Kırımçak İlişkileri ve Musevi Dinli İki Türk Halkının Ayrışma Sebepleri", *Karadeniz - Black Sea - Черное Море*, Yıl: 1, Sayı: 1, Kış (2008): 35-51, s. 47-48.

⁵⁷Koçak, *Geçmişten Yankılanan Karay Avazı (Şair-Şiir-Değerlendirme)*, 70-71.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri	Elmira Memmedova-Kekeç (Prof. Dr.)
Author Details	¹ Bakü Avrasya Üniversitesi, Azerbaycan ve Dünya Edebiyatı Bölümü; Hazar Üniversitesi, Diller ve Edebiyatlar Bölümü, Bakü, Azerbaycan 0000-0002-3445-1569 mamedovaelmira4@gmail.com

Kaynakça | References

- Al-Mar, "Satyr K'ezbe", *Karaj Awazy*, no. 1, (1931): 18-21.
- Al-Mar, "Awazları Oyowların", *Karaj Awazy* 3, no. 5, (1932): 27.
- Altınkaynak, Erdoğan, "Karay - Kırımçak İlişkileri ve Musevi Dinli İki Türk Halkının Ayrışma Sebepleri" *Karadeniz - Black Sea - Чёрное Море* 1, no. 1, (2008): 35-51.
- Altınkaynak, Erdoğan. "Araştırma: İosafat Vadisi (Meryem Dere) ve Karay Mezarlığı (Balta Tiymez)", erişim 29 Ocak 2025, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/13854,54pdf.pdf?0&_tag1=296C91138EC8C0EDB2DAAC632330A8C118DA96A2&crefer=5BFC85670F790AB6EEDEF492378E225417DCA936FC41A8835FAF90BA7B8EA2DF.
- Altınkaynak, Erdoğan, "Kırım Karayları Hakkında Kullanılan Bazı Kavram ve Anlam Yanlışlıkları Üzerine" *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri 5-8 Nisan 2010*, içinde ed. Prof. Dr. Mehmet Alpargu, Prof. Dr. Yücel Öztürk, Yrd. Doç. Dr. M. Büal Çelik (Bilecik/Türkiye, 2011), 93-100.
- Arslantaş, Nuh. *Emeviler Döneminde Yahudiler*. Bilimevi Basın Yayın, 2005.
- Arslantaş, Nuh. *Yahudiler ve Türkler: Yahudi Tarihçi Eliyahu Kapsali'nin (1483-1555) Seder Eliyahu Zuta İsimli Kroniği Bağlamında Bir İnceleme*. İz Yayıncılık, 2013.
- Atay, Tayfun. "Sosyal Antropolojide Yöntem ve Etik Sorunu: "Klasik Etnografiden Diyalojik Etnografiye Doğru", *Moment Dergisi* 4, no. 1 (2017): 189-206.
- Beals, Ralph Leon, Hoijer, Hoijer & Erginer, Gürbüz. "Antropolojinin Konusu ve Alanı". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Çev. Yrd. Doç. Dr. Gürbüz Erginer, 35, no. 2 (1991): 9-34.
- Budnik, Natalya. "Rusya Milli Kütüphanesinde (Sankt-Petersburg) ve Rusya İlim Akademisinin Şarkiyat Enstitüsünün Sankt-Petersburg Şubesinde Bulunan Kırım Karaylara Ait El Yazmaları Koleksiyonlarının İnceleme Perspektifleri", *Karadeniz - Black sea - Чёрное море* 1, no. 1(2008): 73-80.
- Çulha, Tülay, "Abraham Ben Shemuel Firkovich (Acı Baba, Biliwli Uxuxan)". *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri 5-8 Nisan 2010*, içinde Ed: Prof. Dr. Mehmet Alpargu, Prof. Dr. Yücel Öztürk, Yrd. Doç. Dr. M. Büal Çelik (Bilecik/Türkiye, 2011), 395-405.
- Çulha, Tülay, "Sereya Şapşal'a Göre Karay Türkleri ve Karayca". *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi* 12, (2002): 97-188.
- Koçak, Murat, *Geçmişten Yankılanan Karay Avazı (Şair-Şiir-Değerlendirme)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2022.
- Kokizov, Yufud Davidoviç, *Karaimi. Kratkiy İstoriçeskiy Oçerk*, Tipografiya V.S.Balaşeva, 1898.
- Kunik, Arist Aristoviç, "Toxtamiş i Firkoviç", *Prilojenie k XXVII Zapiske İmperatorskoy Akademii Nauk*, no. 3(1876): 4-17.
- Kuzgun, Şaban, *Hazar ve Karay Türkleri: Türklerde Yahûdilik ve Doğu Avrupa Yahûdilerinin Menşei Meselesi*, Seda Yayınları, 1985
- Lévi-Strauss, Claude, *Yapısal Antropoloji*, çev. Adnan Kahiloğulları.İmge Kitabevi Yayınları, 2012.
- Nar, Mehmet Şükrü. "Yapısalcılık Kavramına Antropolojik Bir Yaklaşım: Levi-Strauss ve Yapısalcılık", *Antropoloji Dergisi* 27 (2014): 29-46.
- Nikolaenko, Dimitri. "Araştırma: Sotvorenje Kırma. Yupiter i Firkoviç o Prave Naçiy na Mifologiyu." erişim 21 Ağustos, 2023 https://www.researchgate.net/publication/340050343_Sotvorenje_Kryma_UPITER_I_FIRKOVIC_O_PRAVE_NACIJ_NA_MIFOLOGIU_2003_-_2020.
- Ortaylı, İlber. "Açılış Konuşması". *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri 5-8 Nisan 2010*, içinde ed. Prof. Dr. Mehmet Alpargu, Prof. Dr. Yücel Öztürk, Yrd. Doç. Dr. M. Büal Çelik (Bilecik/Türkiye, 2011), 7-13.
- Qıprısçı (Tzıpris), Gersom, "Awraham Firkowicz's (1787-1875) Theories on the Origins of the East European Qara'im and Their Influence on Qara'ite Identity in Imperial Russia, the Soviet Union, and the CIS", *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri 5-8 Nisan 2010*, içinde ed. Prof. Dr. Mehmet Alpargu, Prof. Dr. Yücel Öztürk, Yrd. Doç. Dr. M. Büal Çelik (Bilecik/Türkiye, 2011), 407-422.

- Kültürel Antropoloji Bağlamında Aleksander Mardkowicz'in "Hacı Baba" Uzun Şiirinin Çözümlemesi Memmedova-Kekeç, 2025
- Pilipchuk, Yaroslav Valentinovich. "Araştırma: Sovremennyye yevrei-tyurkofony: karaimy Kryma i Vostochnoy Yevropy." erişim, 01 Ağustos 2025, <https://ethnoglobus.az/1504-sovremennyye-evrei-tjurkofony-karaimy-kryma-i-vostochnoj-evropy.html>.
- Potekhin Dmitry Vasilyevich. "Araştırma: Karaimi: İstoriya i Sovremennost." Erişim, 07 Ağustos 2025, <https://cyberleninka.ru/article/n/karaimy-istoriya-i-sovremennost/viewer>.
- Saran, Nephan. *Antropoloji*. İnkılap Yayınları, 1993.
- Shapira Dan D. Y. "Remarks On Awraham Firkowicz And The Hebrew "Mejelis" "Document"". *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 59, no. 2 (2006): 131-180.
- Szapszal, Seraja, "Kabaklarıynda Aziz Saharnyn" *Karaj Awazy* 1, (1931): 3-8.
- Şahin, Mehmet Cem, "Antropoloji ve Din: Tarihsel ve Kuramsal Temeller", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 20, no. 2 (2016): 451-473.
- Vihnoviç, Vsevolod Lvoviç, *Karaim Avraam Firkoviç: Yevreyskie Rukopisi. İstoriya. Puteşestviya*. 2-e izd. İsp. İ dop. SPb. Akademiya İssledovaniya Kulturi, 2012.